

DIHOTOMIJA DINE: KIČ I KVALITET KNJIŽEVNO-KINEMATOGRAFSKOG KOSMOSA*

Alen Avdić

Prolog

*N*e smijem se bojati. Strah je ubica razuma. Strah je mala smrt koja donosi potpuno brisanje. Suočit ću se sa strahom. Dopustit ću mu da prođe preko mene i kroz mene. A kada me prođe, osvrnut ću se za njegovim tragom. Tamo gdje je strah prošao, više neće biti ničega. Preostat ću samo ja.¹ Ako bi mogao odabrati jednu scenu koja bi mogla uhvatiti esencij Dine Frank Herberta, pisac ovih redaka bi odabrao scenu na samom početku romana koja inkapsulira šta znači biti ljudsko biće u kvalitativnom smislu te sintagme. Naš junak, Paul je uplašen i recitira *litaniju protiv straha*. On treba da polaže svojevrsan psihološki test koji se naziva Gom Jabbar tako što ga Časna majka sestrinstva Bene Geserit poziva u gluho doba noći da svoju desnu ruku stavi u neobičnu kutiju koja uzrokuje nezamisliv bol. Ako Paul učini bilo kakav pokret – ako progovori ili ako se samo pomakne – bit će ubijen na licu mjesta. Sve se svodi na način na koji će moći kontrolirati svoje impulse, kako će moći kontrolirati bol. To je jedini način da preživi i dokaže da je pravo ljudsko biće, a ne neko ko je u kontaktu s nižim životinjskim instinktom. Osoba čija je priroda još uvijek primarno bestijalna uzmiče od boli i nastoji

---

* Integralni tekst može se pronaći na našoj web stranici: www.zesveske.ba

1 "Litanija protiv straha", mantra koju recituje Paul Areteid prije polaganja ispita Gom Jabbar.

od nje pobjeći kako bi se sačuvala, osoba uzvišenije naravi prolazi kroz bol kako bi trajno uklonila prijetnju. Poslije intenzivne boli naš junak je ostao stamen, preporođen. Strah je pokoren a Paul je pokazao dovoljno snažnu volju da ovlada svojim impulsima. Ova scena, iako na površini jednostavna, nosi veoma bogate prizvuke onoga što će se dešavati i govori nam dosta toga, ako ne i sve što treba da znamo o Hebertovoj Dini.

No, kako rasplesti guste niti Herbertovog narativnog pletiva? I na koji način ih prostrijeti pred noge čitatelja, kao što bismo učinili s kakvim intrigantnim orijentalnim ćilimom na kojem se šareni ornamenti (baš kao mnogobrojna značenja *Dine*) prožimaju do u nedogled? Podijelićemo ovaj esej na pet dijelova od kojih će svaki služiti kao zaseban čin koji će pomoći u rasplitanju rahlih niti od kojih je *Dina* satkana. Njezinu evoluciju u očima čitatelja, gledatelja i sudionika u popularnoj *mainstream* kulturi ćemo prelomiti kroz našu esejističku petočinku baš onako kako se prelamao uticaj ove sage na svijet kroz desetljeća. U svakom činu će neko da prisvoji *Dinu*, od samog Herberta (i njegovoga sina) do lepeze rešisera koji su u svojim adaptacijama ovog kulturnog književnog djela ostvarili različite stepene uspjeha: od nepostojećeg, ali naricane kao ekstravagantne i monumentalne preko teško razumljive i ekscentrične vježbe u kiču pa do fanatički vjerne, ali nedovoljno uspješne adaptacije i, na koncu, do vizionarskog dostignuća rijetkog kvaliteta.

Kroz naše putovanje po uzavrelom pijesku tumačenja ćemo se susresti sa njihovim tvorcima, mudracima-pustinjacima, svaki od njih obitavajući na svojoj *Dini*. Stoga će nam se, nedvojbeno, u našem putovanju kroz pustaru značenja učiniti kako imamo nekoliko dina u toj interpretacijskoj pustopoljini preko kojih naš čitateljski karavan mora preći, svaka od njih će nam se učiniti naizgled drugačijom, skrojenoj po željama, htijenjima i prohtjevima svog tvorca – ili je to možda samo pustinjska fatamorgana koja baca privid iznurenom putniku/čitatelju koji bi željno da pronikne u pravo značenje koje leži na samoj ivici te dine: da li se tamo nalazi plodna oaza otkrovenja ili pak samo slijedeća dina jer pijesak (ili možda *začin*) m o r a curiti. Svaki od ponuđenih činova je jedno putovanje između tih dina. Svaki od njih je poseban jer je *Dina* u svakom od njih posebna, svaka se nalazi između dvije oprečne stvari, dvije dihotomije, dvije idiosinkrazije kao dva pješćana brda. Otisnimo se, stoga, hrabro, u književno-kinematografsko putovanje po uzavrelim

pustinjskim dinamama ovog velebnog i seminalnog djela koje je poteklo iz uma Frank Herberta.

Čin prvi. Herbertova *Dina*:

Između originalne ishodišne ideje i eksperimentalnog naučno-fantastičnog narativa

Ne tako davno naučnofantastički žanr bijaše prognan na rubove petparačkih priča i romana, stripova, i jeftinih filmova B-produkcije obitavajući tamo skupa sa svojim rođakom, fantazmagorijskim žanrom. Oba su imala predominantnu fascinaciju egzotičnim, drugačijim svijetovima, svjetonazorima i svjetogradnjom. Nesputana sloboda iz/gradnje potpuno novih svijetova, rasa ljudi, fizičkih i magičnih zakona, vizionarskih ideja o društvenim porecima, te neizostavnih mitova, legendi i sujevjerja urodile su tolikim plodovima u proteklih nekoliko desetljeća da su se nekad prognani kičasti i "niži" žanrovi naučne fantastike i fantazije vrtoglavo uspeli hijerarhijskom ljestvicom književnih žanrova u sami vrh gdje danas suvereno vladaju, pa nam je u savremenoj popularnoj kulturi sasvim prirodno da, na primjer, svrstamo oca fantastičnog žanra J. R. R. Tolkiena rame uz rame s J. D. Salingerom, Allen Ginsbergom, Harper Lee ili James Baldwinom.

Iako je živio u isto vrijeme s ovim priznatim i slavljanim autorima, Tolkien u to vrijeme nije uživao istu popularnost koju uživa danas, pa bismo s današnjeg gledišta mogli ustvrditi da je njegova prisutnost u današnjoj popularnoj kulturi i veća od ovih pobrojanih pisaca. Iznjedrivši *Gospodara prstenova* iskovao je remek djelo fantazijskog žanra čija je iskra ostala neugašena do danas inspirirajući čitavu plejadu romana ovoga žanra. Toliko je jedinstvena iskra koju je zapalio Tolkien u svom kapitalnom djelu da njegov uticaj ne jenjava ni danas kada fantazijski romani G. R. R. Martina, Neil Gaimana, J. K. Rowling, Stephen Kinga, Patrick Rothfussa, Andrzeja Sapkowskog, i inih ne silaze s listi bestsellera, a često se priča i o filmskim adaptacijama njihovih materijala.

Što se, pak, naučne fantastike tiče, jedino bezvremensko djelo ovoga žanra koje bi se moglo usporediti s Tolkienovim životnim djelom je roman *Dina* autora Frank Herberta. Ovo je potvrdio slavni Arthur C. Clarke, poznat kao tvorac naučnofantastičnog romana *2001.: Odiseja u svemiru*, koji je jednom

prilikom izjavio da je *Dina* jedinstvena i da on ne zna ni za jedno slično djelo usporedivo s njom bio bi samo Tolkienov *Gospodar prstenova*.²

Dok su oba djela hvaljena upravo zbog njihove vještine svjetogradnje, fundamentalna razlika počiva u tome što je Tolkienov svijet nastao na debelim temeljima njegovih mitoloških, povijesnih i filoloških istraživanja, a Herbert je pak, kako ga zovu, kralj mašte, pa stoga njegove utjecaje ne možemo toliko jasno i čisto iščitati iz samog teksta. Stoga u svojim klasičnim temama, kao što su ljubav, porodica, odanost, izdaja, vodstvo, moć, ambicija Herbert istražuje brige o budućnosti, mjesto čovjeka u okolišu, ali i sudbinu civilizacije. Aludira Herbert i na grčku mitologiju, na primjer, kuća Atreida na čelu s vojvodom Letom aludira na ukletu kuću Atreja i Leto, koja bijaše majka blizanaca Artemide i Apolona (Rogers, 2018:556). Osim toga, postoje paralele s povijesnim pitanjima koja i dalje utječu na nas, uključujući napetosti između Istoka i Zapada, sukobe oko nafte, upotrebe droga, ljudskih prava i religije. *Dina* gradi fantastičan svijet koji se čini uvjerljivim jer se temelji na poznatim historijskim događajima. Herbert je svoj univerzum, zvan *Dinaverzum* smjestio hiljadama godina u budućnost, u paralelnoj stvarnosti u kojoj je ljudskoj civilizaciji izričito zabranjeno stvaranje bilo kakvih "mislećih strojeva", odnosno računara i robota.³ Već ova suspenzija umjetne inteligencije, koja danas u našoj svakodnevnicu zadojenoj raznovrsnim predviđanjima oko nadolazećih AI/umjetnih inteligencija, zasigurno odzvanja drugačije nego što bi to bio slučaj u 1965. kada je roman objavljen. To je ono što uveliko izdvaja *Dinu* od ostalih djela naučne fantastike – zar da postoji neki popularni naučnofantastični roman – bez tehnologije?! Ovakva, na prvu ruku, ekstremna odluka da se iz narativa izbace klasični naučnofantastični tropi pomogla je Herbertu da njegovo djelo ne zastari s aspekta današnjeg tehnološkog napretka jer je

-
- 2 Na koricama prvog izdanja Dine Frank Herberta nalazi se citat Arthur C. Clarkea: "Jedinstvena među savremenim naučnofantastičnim romanima u dubini njene karakterizacije i nevjerojatno detaljnog svijeta koji stvara. Ne znam ništa usporedivo s njom osim 'Gospodara prstenova'". Ova usporedba je zanimljivija toliko jer Tolkien nije bio ljubitelj Herbertove Dine. Vidi njegovo pismo o Herbertovom djelu: <https://whitherthewest.com/2024/03/08/why-tolkien-hated-dune/>
- 3 Velikim revoltom, poznatim kao Butlerijanski džihad, vođen je križarski pohod protiv računara, mislećih strojeva i svjesnih robota koji su zamjenjeni Mentatima, koji, za razliku od računara, nisu bili samo ljudski kalkulatori, budući da su osim golemih matematičkih vještina, Mentati posjedovali i iznimne kognitivne sposobnosti pamćenja i percepcije, koje su bile temelj za supralogičko postavljanje hipoteza, strategiju i taktiziranje (vještine u kojima su Mentati nadmašivali čak i oni iz predbutlerijanskih strojeva za razmišljanje).

Dina foksirana na razvoj svojih likova, a ne na razvoj tehnologije. Likovi koje susrećemo u Herbertovom djelu se temelje na klasičnim arhetipovima, ali oni postaju trodimenzionalni kada vidimo kako razmišljaju i šta osjećaju.

Ako se kojim slučajem 1959., šetalo pješčanim dinama u blizini grada Florence u Saveznoj državi Oregon, mogli se susresti krupnog, bradatog gospodina u vojnoj odjeći s avijatičarskim Ray-Ban naočarama. Bio je to glavom i bradom Frank Herbert, liberalni pisac s osjećajem za ekologiju, a istraživao je priču u časopisu o programu Ministarstva poljoprivrede SAD-a za stabilizaciju pokretnog pijeska uvođenjem evropske pješčane trave (Kunzru, 2015.): Naime, gurnute jakim vjetrovima s Pacifika, dine su se pomaknule prema istoku, zatrpavajući sve što im se našlo na putu. Herbert je unajmio laku letjelicu marke Cessna da pregleda mjesto događaja iz zraka. "Ovi valovi [pijeska] mogu biti jednako razorni poput plimnog vala... čak su uzrokovali smrt", napisao je u poruci svom agentu. Iznad svega zaintrigirala ga je ideja da bi bilo moguće izgraditi ekosistem, ozeleniti neprijateljski pustinjski krajolik. (ibid.)

Pred svoj četrdeseti rođendan Herbert nije imao baš zavidan stvaralački opus, a isto bi se moglo kazati za njegove finansijske prilike. Radio je za razne novine i prodavao časopisima svoje kratke priče prije nego se pridružio mornarici kao fotograf nakon čega je dobio medicinski otpust. Nakon toga je proveo nešto vremena u Washingtonu kao pisac govora za republikanskog senatora. Ondje je prisustvovao svakodnevnim saslušanjima vojske i McCarthyja, gledajući svog daljnjeg rođaka senatora Josepha McCarthyja kako iskorijenjuje komunizam. Herbert je bio suštinski proizvod libertarijanske kulture pacifičke obale, samouvjeren i nepovjerljiv prema centralnoj vlasti, ali s nervom utopijskog futurizma i popratnom spremnošću na eksperimenteranje. Bio je i hronično švorc. Tokom razdoblja kada je pisao *Dinu*, njegova supruga, Beverly Ann, bila je glavna hraniteljica porodice, a njezina vlastita spisateljska karijera bila je zapostavljena produciranjem reklama za robne kuće.

Neće proći dugo pa će Herbertova istraživanja dina prerasti u istraživanja pustinja i pustinjskih kultura. To je nadjačalo njegov članak⁴ o herojstvu ljudi

---

4 predloženi naslov "They Stopped the Moving Sands"

iz USDA-e⁵ i pretočilo se u dva kratka naučnofantastična romana, serijalizirana u listu *Analog Science Fact & Fiction*, jednom od prestižnijih žanrovskih časopisa. Nezadovoljan, Herbert je marljivo preradio svoje dvije priče u jedan golemi ep. Prevladavajuća izdavačka mudrost tog vremena govorila je da su čitatelji naučne fantastike voljeli njihove kratke priče. Kompletiranu *Dinu*⁶ odbilo je više od 20 izdavačkih kuća prije nego što ga je prihvatio Chilton, podružnica iz Philadelphije poznata po trgovačkim i hobi časopisima kao što je automehaničarski časopis *Motor Age*. Iako je bilo enormno teško za Herberta da pronade izdavača za svoju knjigu,⁷ nakon što ju je objavio, njegovo štivo dobiva zamah budući da mu je ova knjiga donijela kritički i finansijski uspjeh pa se on u potpunosti posvećuje pisanju nastavaka svog prvijenca i razvijanju svog *Dinaverzuma*: serijal će uključiti pet originalnih nastavaka: "Mesija Dine" (1969.), "Djeca Dine" (1976.), "Božanski car Dine" (1981.), "Heretici Dine" (1984.), i "Kapitol Dina" (1985). Svaki od ovih nastavaka se sekvencijalno naslanjaju na svog prethodnika te učestvuju u svjetogradnji kosmosa *Dine*. Herbert će umrijeti godinu dana nakon objavljivanja svog posljednjeg romana u njegovoj heksalogiji, pa će njegov sin, Brian Herbert, pronašavši nekoliko hiljada stranica bilješki koje su ostale iza njegovog oca, početi ocrtavati nove ideje za druge narative *Dinaverzuma*. Brian Herbert je angažirao pisca Kevina J. Andersona da mu pomogne da izgradi romane koji bi se bavili događajima koji su prethodili onome što će se desiti u *Dini*. Njihov zajednički poduhvat je započeo 1999. te je urodio plodom - dodatnim knjigama⁸ koje su uveliko proširile viziju svijeta njegovog oca, ali nikada nisu uspjele uhvatiti originalnost prve knjige. Iako je *Dina* osvojila nagrade *Nebula* i *Hugo*, dvije najprestižnije nagrade za naučnu fantastiku, Herbert nije postigao komerci-

5 Ministarstvo poljoprivrede Sjedinjenih Američkih Država

6 400 stranica u svom prvom izdanju s tvrdim uvezom, gotovo 900 u mehkome uvezu na stolu autora ovih redaka.

7 Priča o objavljivanju *Dine* sama ima određenu dozu epskog senzibiliteta. Naime, izdavač Chilton Publishing Co., najviše poznat po priručnicima o popravak automobila se odvažio, uz nagovor urednika, Sterling Laniea, da objavi Herbertov roman. *Dina* se sporo prodavala - zapravo toliko sporo da je Chiltonov urednik Sterling Lanier dobio otkaz zbog odluke da je objavi. U međuvremenu se Lanier smatra svojevrsnim junakom jer se odvažio da objavi roman.

8 To su slijedeće knjige: "Dina: Kuća Atreida" (1999.); "Dina: Kuća Harkonnen" (2000.); "Dina: Kuća Korino" (2001.); "Dina: Batlerijski džihad" (2002.); "Dina: "Križarski pohod strojeva" (2003.); "Dina: "Bitka kod Corrina" (2004.); "Put do Dine" (2005.); "Lovci sa Dine" (2006.); "Paul od Dine" (2008.); "Vjetrovi Dine" (2009.); "Sestrinstvo Dine" (2012.); "Priče o Dini" (2011.); "Mentati Dine" (2014); "Navigatori Dine" (2016.).

jalni uspjeh preko noći. Njegova baza obožavatelja izgrađena je tokom 1960-ih i 1970-ih, kružeći po skvotovima, komunama, laboratorijima i studijima, svugdje gdje se ideja globalne transformacije činila privlačnom. Pedeset godina kasnije mnogi je smatraju najvećim romanom u naučnofantastičnom kanonu, a prodana je u milionima primjeraka diljem svijeta.

Radnja *Dine* je smještena u daleku budućnost, gdje plemićke porodice vladaju čitavim planetama. Svaka od njih nosi titulu Siridar a sve ih u redu drži nemilosrdni galaktički car, Padišah Shaddam IV. Plemenite kuće sjede u vijeću Landsraada⁹ koje je antiteza moći Cara. Kao dio bizarne političke intrige, plemeniti vojvoda Leto, glava kuće homerskog prezimena Atreid prisiljen je preseliti svoje kućanstvo s njihovog rajskog matičnog planeta Kaladana na pustinjski planet Arakis, kolokvijalno poznat kao *Dina* kako bi nadgledao eksploataciju najvažnije supstance u univerzumu. Klima na *Dini* je zastrašujuće neprijateljska. Vode je toliko malo da kad god njeni stanovnici izađu van, moraju nositi posebna uska odijela, koja hvataju tjelesnu vlagu i izlučevine te ih recikliraju za piće i hlađenje tijela. Surov je to i jalov svijet, prekriven vrelim pustinjским dinama (užarene dine Arakisa su metonimija za čitavu planetu *Dinu*) na kojima se može pronaći rijedak i neprocjenjiv "začin" koji se zove *Melange*.

Artreide je car poslao na opasnu površinu *Dine* da tamo vladaju i proizvode upravo taj dragocjeni začin za njegovu svemirsku imperiju. Na žarkim dinama ovog okrutnog svijeta žive domorodački Slobodnjaci koji se opiru kolonizaciji pustinje, dok ispod njih vrebaju divovski pješčani crvi, dugi stotinama metara, koji love ispod pijeska: Pustinjski planet Arrakis ili *Dina* ima ispod svoje površine velike naslage začina *Melange*, koji se rudari za izvoz na druge planete carstva. Starosjedioci planeta (iako su zapravo izvorno bili prognanici s drugog) su Slobodnjaci, narod sličan Arapima po izgledu i običajima, čija je primarna briga očuvanje vode i čija snaga leži u njihovom strpljenju, u njihovoj fanatičnoj odanosti i u njihovim moćima prikrivanja. Posljednje je posebno važno, jer nepoznato je vladarima planeta i Carstva općenito, da su Slobodnjaci zauzeti pokrivanjem dijelova pustinje samoodr-

---

9 Landsraad je tijelo koje je predstavljalo sve Velike kuće, osnovane davno prije Butlerijanskog džihadu, ali su se uzdigle do istaknutosti tokom ranih dana Carstva. Njime je upravljalo Visoko vijeće, a nadzirao ga je Car padišah.

živim biljkama koje će na kraju stvoriti atmosferu pogodnu za vegetaciju. Slobodnjaci također, čekaju njihovog Mesiju da ih povede iz divljine u džihad ili sveti rat. (Manlove, 1986:79)

Veliki neprijatelj Kuće Atreida je Kuća Harkonen, hrpa sibiritskih ništarija koji muče ljude iz zabave. Njihova glava, baron Vladimir, čija je pretilost tolika da mora koristiti male antigravitacijske suspenzore koji mu pomažu da lebdi dok se kreće uokolo, potpiruje hiljadugodišnju netrepeljivost prema Arteidima i više od svega želi da ih uništi. Harkoneni su nekoć kontrolirali *Dinu*, koja, uprkos svojoj groznoj klimi i prašnjavom pustinjском nomadskom stanovništvu, ima neprocjenjiv strateški značaj: njezina velika južna pustinja jedino je mjesto u galaksiji gdje se rudari već pomenuti fantastično vrijedni način. To je jako posebna droga čija mnoga korisna svojstva osim dugovječnosti, uključuju indukciju neke vrste poboljšane prostorno-vremenske percepcije kod pilota međuzvezdanih svemirskih letjelica.¹⁰ Bez toga će se cijeli komunikacijski i transportni sistem galaktičkog carstva urušiti. No začini je i droga koja izaziva veliku ovisnost i ima nuspojavu da korisnike oči postanu izrazito plave. Ekstrakcija začina je opasna, ne samo zbog pješčanih oluja i učestalih napada Slobodnjaka, već i zato što buka rafinerijskih stojeva privlači divovske pješčane crve duge stotinama metara koji putuju kroz dine kao što kitovi plove kroz ocean.

Novoimenovani vladar *Dine*, vojvoda Leto Artreid, dakle, dolazi na jalovi Arakis sa svog matičnog bujnog svijeta Kaladan, a u sviti šarenolikih likova sa sobom vodi i sina Paula. Leto planira da ostvari humaniji odnos prema Slobodnjacima nego što je to bio slučaj pod njegovim prethodnikom, okrutnim baronom Harkonenom. No, jesu li se Harkoneni stvarno odrekli *Dine*, ovog izvora nevjerovatnih bogatstava? Naravno da nisu. Izdaja i tragedija uslijede, no podmladak kuće Artreida će da preživi opće krvoproliće da bi pobjegao u neprijateljsku otvorenu pustinju, u pratnji svoje majke. Harkonenove spletke, potpomognute maskiranim elitnim trupama Sardaukara koje šalje sami car, će uništiti Aretreide; baron će usmrtiti vojvodu, a stoljećima star rat između

10 Ispostavlja se da mnogo ovisi o prirodi Začina koji, osim što izaziva vrstu opijata koja izaziva trans u kojem je moguće razviti natprirodne moći, neophodan za međuzvezdana putovanja oko carstva: konzumiranje začina omogućava da se pronađe smjer iz unutarnjeg mentalnog znanja o prostornim konfiguracijama; bez njega su navigatori svemirskih brodova slijepi i ne mogu uspostaviti međuzvezdano putovanje.

Harkonena i Arterida će prevagnuti u korist barona, što će primorati Paula i njegovu majku Jessicu na bijeg. Oklonosti bijega Paula i Jessice uvjerile su barona da su su njih oboje mrtvi te oni putuju opasnom pustinjom i susreću se sa Slobodnjacima. Naposljetku ih Slobodnjaci i prihvate u svoje pleme. Sam Paul ima značajne mentalne moći, uključujući moć predviđanja budućnosti, te se on doista asimilira u Slobodnjaka postavši ni više ni manje do Lisan Al Gaib, njihov obećani mesija. Ovom proročanstvu dosta pomaže činjenica da je njegova majka, Jessica, inicijator velike ženske baze moći u inače patrijarhalnom galaktičkom poretku vjerskog sestrinstva zvanog Bene Geserit. Vještice su to s psihičkim moćima čije se sestrinstvo bavilo hiljadugodišnjim eugeničkim programiranjem i stvaranjem superbića koje nazivaju Kwisatz Haderach¹¹ kojeg bi upravo Paul mogao biti vrhunac. Pod njegovim vodstvom Slobodnjaci sprovede gerilske napade na Harkonene diljem *Dine* čime dobivaju kontrolu nad većinom planete osim nad glavnim gradom Arakinom. Njihova kontrola nad začinom *Dine* navodi cara da osobno intervenira sa svojim Sardraukarima, no i on i Harkonneni su svrgnuti u iznenadnom napadu Slobodnjaka, a baron biva ubijen. Nastaje novi poredak u Carstvu koji ima obrise bajke gdje Paul ženi princezu, prisvaja krunu, ali i započinje vojni pohod (u Herbertovoj knjizi "džihad") protiv opozicije diljem svemira praćen svojim vjernim i fanatičnim Slobodnjacima.

Herbertov narativ ponešto duguje marsovskom serijalu o John Carteru¹² Edgara Ricea Burroughsa te serijalu "Zadužbina"¹³ Isaaca Asimova, kao i

11 U univerzumu "Dine", sestrinstvo Bene Geserit potajno provodi milenijumima dugu eugeničku kampanju u nadi da će dovesti do sljedeće faze ljudske evolucije. Dogovarajući brakove između određenih porodica tokom generacija, namjeravaju stvoriti nadčovjeka čiji će potomci vladati ostatkom čovječanstva. Bene Geserit su usadile mesijasnski mit o Lisan al Gaibu u Slobodnjačko vjerovanje kroz hiljade godina kako njihov Kwisatz Haderach projekat (prijevod na slobodnjačkom *chakobsa* jeziku "Skraćeni put") ne bi našao na otpor. Uprkos tome što su bile potrebne hiljade godina da se postigne, stvaranje Kwisatz Haderacha samo je prvi korak u njihovom planu.

12 Vidjeti serijal "John Carter s Marsa" čija je radnja smještena u fiktivnoj verziji Marsa poznatog unutar Burroughsovog narativa kao *Barsoom*. Napisan 1911. roman je serijaliziran kao *Under the Moons of Mars* u časopisu *The All-Story* 1912. no kasnije se pojavio kao potpuni roman tek nakon uspjeha Burroughsovog serijala o Tarzanu. Za svoju publikaciju s tvrdim uvezom u 1917. koju je izdao A.C. McClurg & Company, roman je preimenovan u *Princeza s Marsa*. Taj roman će započeti serijal od 11 knjiga od 1912.do 1943.koje će uveliko nadahnuti naučnofantastični žanr.

13 *Zadužbina* (eng: *Foundation*) je naučnofantastični roman američkog pisca Isaaca Asimova, prvi put objavljen u njegovoj trilogiji *Zadužbina* (kasnije proširenoj u serijal *Zadužbina*, ciklus od pet međusobno povezanih novela). Zajedno one pričaju ranu priču o *Zadužbini*, institutu koji je osnovao psihoistoričar Hari Seldon kako bi sačuvalao najbolje od galaktičke civilizacije nakon kolapsa Galaktičkog Carstva.

pričama koje je napisao prehrambeni hemičar rođen u Idahu Elmer Edward "Doc" Smith, kreator popularnih Lensmanovih svemirskih opera iz 1940-ih i 50-ih, u kojem se eugenički odgojeni junaci uvode u "galaktičku patrolu", psihički poboljšanih superpolicijska. Za Smitha su izmijenjena stanja svijesti uglavnom bila alati za bijelce i pravednike da ispare čitave solarne sisteme subverzivaca, vanzemaljaca i drugih s nepoželjnim osobinama. Herbert, nasuprot tome, nije bio prijatelj velike vlade. On je sam uživao pejtoli i čitao Junga (Kunzru, 2015.) Godine 1960. prijatelj s jedrenja upoznao ga je sa zen misliocem Alanom Wattsom, koji je živio na brodu u Sausalitu. Dugi razgovori s Wattsom, glavnim kanalom kojim je zen prožimao kontrakulturu zapadne obale, pomogli su pretvoriti Herbertovu tihu pustolovnu priču u istraživanje granica osobnog identiteta i odnosa uma s tijelom.

Svaka fantazija odražava mjesto i vrijeme koji su je proizveli. Ako je *Gospodar prstenova* o usponu fašizma i traumi Drugog svjetskog rata onda je *Dina* paradigmatična fantazija trenutnog ili budućeg doba. Herbertove brige koje je pretočio u *Dinu* poput narušenog okoliša, ljudskog potencijala, izmijenjenog stanja svijesti i revolucije zemalja u razvoju protiv kolonijalizma – spojeni su u viziju osobne i kozmičke transformacije jednog vremena. Uistinu, knjige se čitaju drugačije kako se svijet oko njih reformira, a *Dina* iz 2024. ima geopolitičke odjeke koje nije imala 1965., prije naftne krize, jedanaestog septembra 2001., i genocida u Gazi. Herbertov portret "Slobodnjaka" (trag je u imenu) duguje mnogo T. E. Lawrenceu i Wilfredu Thesigeru, odnosno njihovim entuzijastičnim prikazima Prazne četvrti beduina iz Arabije. Slobodnjačka kultura opisana je riječima koje su obilno preuzete iz arapskog. Slobodnjaci u "razzia", u ratnim pohodima nose haljine "abaye" i "burke", boje se vruga zvanog "Shaitan" i tako dalje. Čvrsti su, ponosni i relativno egalitarni. Surovost njihove okoline dala im je etiku zajedništva i uzajamne pomoći. Oni su ono što bi Kipling nazvao "jednom od borilačkih rasa"; apsolutno vrijedni divljenja, ne posjeduju nijednu od negativnih "orijentalnih" osobina koje su mahom dijeljene bliskoistočnom etnosu u književnim i filmskim narativima kao što su podmuklost, lijenost i slično. Slobodnjaci, međutim, nisu kopija beduina: Herbert slobodno miješa elemente zena u njihov sistem vjerovanja, a također, intrigantno, sugerira da je njihova mesijanska eshatologija – smisao u kojem su "čekali" Paula – možda usadile u prethodnim hiljadama godina sestre reda Bene Geserit kao dio njegovih mutnih eugeničkih planova.

Herbert, čiji su ženski likovi dosljedno snažni i aktivni, također je odbacio stroge spolne podjele postojeće beduinske kulture. Tako Slobodnjačke žene odrađuju svoj dio borbe i neustrašivo se suprotstavljaju muškarcima, iako još uvijek postoji naglašena uloga rađanje djece i obavljanje kućanskih poslova dok muškarci idu u gerilske pohode jašući divovske crve. (Kunzru, 2015.)

Ono što *Dinu* čini privlačnom je iskrenost Herbertove identifikacije sa Slobodnjacima. Oni su moralno središte knjige, a ne neuka masa koju treba civilizirati. Paul ih ne pretvara u svoju odraz, već sudjeluje u njihovoj kulturi i sam se pretvara u jednog od njih. On svoj identitet podređuje njima pa prisvaja i njihovo ime, Muad'Dib. Ako Paulovi gerilski pohodi evociraju Lawrencea od Arabije koji vodi svoje ljude na Aqabu, on je također i njihov prorok, Mahdi. Herbert tumači ovu riječ kao "u Slobodnjačkoj mesijanskoj legendi, Onaj koji će nas odvesti u raj"¹⁴ (Herbert, 2004: 564). Kad mu postaje jasna sudbina, Paulu se počinju priviđati "fanatične horde [koje su] sijale nemilice smrt po svemiru u njegovo ime. Zeleno-crna zastava Atreida postat će simbol užasa. Divlje legije srljat će u nove bitke, uzvikujući svoj ratni poklič: 'Muad'Dib!'" (Herbert, 2004: 352). Ako Paul prihvati ovu budućnost, on će biti odgovoran za "krvave mačeve džihada" (Herbert, 2004: 342), oslobađanje nomadskog ratnog stroja koji će okončati korumpiranu i represivnu vladavinu cara Shaddama IV, ali će u tome procesu ubiti nebrojene milijarde. Godine 2024. priča o bijelom proroku koji predvodi plavooku hordu džihadista smeđe puti protiv vladara zvanog Shaddam proizvodi čudan efekt miješanja nedavne povijesti. Kako je kult *Dine* rastao tokom 1970-ih, Herbert je napisao niz sve zamršenijih nastavaka, prateći Paulove potomke dok su ispunjavali kozmičku sudbinu loze Atreida.

Narativ *Dine*, iako izgleda kao presjek bajke i naučnofantastičnog epa, je mnogo slojevitiji od toga: korištenjem svoje moći Paul stavlja cara u prtvor, ženi njegovu kćerku, i uspostavlja novu dominaciju Slobodnjaka. Do kraja knjige Slobodnjaci su na rubu međuzvjezdanog džihada koji Paul ne želi ali za koji zna da ga ne može zaustaviti. Herbert u svom romanu nudi

---

14 U islamskoj eshatologiji, časnii Mahdi ima dugu i složenu povijest. Razne vođe su tvrdili ovaj epitet. Većina šiita poistovjećuje Mahdija s 12. ili skrivenim imamom, koji će se uskoro otkriti i iskupiti svijet. Za Britance će to uvijek biti ime ratničkog proroka koji je harao Sudanom 1880-ih, ubivši generala Gordona na stepenicama palače u Khartoumu i inspirirajući hiljade patriotskih novinskih bakropisa.

duboke slojeve značenja koji nagrađuju višestruka iščitavanja koji pridodaju složenosti i književnoj važnosti knjige. Dina kao i njezini nastavci su notorno psihodelični. Radnja treće knjige "Djeca Dine", događa se trideset godina nakon originala, a naš junak Paul Artreid u njoj je slijepi starac. Četvrta knjiga preskače deset hiljada godina unaprijed; peta knjiga preskače još deset hiljada godina nakon toga. Svaka knjiga postaje sve teža i čudnija za čitanje. Prva knjiga serijala je uistinu ona koja ima epsku kvalitetu zbog koje su je neki kritičari nazvali "*Gospodar prstenova* naučne fantastike", a taj je epitet je istinit samo utoliko ukoliko je Tolkien grandiozniji nego što mu to može posvetiti filmska forma. Ali *Gospodar prstenova* je epsko djelo jer su njegova priča i teme grandiozne i široke. *Dina* se odvija gotovo u cijelosti u ljudskim glavama, zbog čega će se ozloglašena adaptacija David Lyncha iz 1984., o kojoj će biti riječi, sastojati od konstantne sinkronizacije unutarnjih monologa kako bi gledaoci mogli čuti brojne misli svih likova i to gotovo bez pridržavanja zapleta romana. Stvari u *Dini* izgledaju i doimaju se arhetipskim, dijelom zato što se zaplet sastoji od toga da Paul namjerno iskorištava kulturne arhetipove kako bi srušio carstvo, ali arhetipovi nisu čak ni inverzija, koliko su izravna dekonstrukcija svega, ponajviše Orijenta i Islama.

Islamski uticaj na *Dinu* je privlačan jer je to *ispitivanje* unutar islama istovremeno koliko je i kritika, koliko god ograničena, kolonijalizma i kapitalizma. *Dina* djeluje u svom vlastitom svijetu. Roman izvodi taj divno moćan trik odbijanja udovoljavanja idejama islama u popularnom diskursu. Čitava saga nije reakcionarna, već je u dijalogu sama sa sobom o tome kako su muslimani komunicirali i nastaviti će komunicirati jedni s drugima, drugim vjerama i njihovim tlačiteljima. To je ono zamršeno i neizvjesno područje signifikacije što čini *Dinu* primamljivom. Sjetimo se terminologije nekih glavnih stvari iz *Dine*: Padišah je perzijski izraz za cara. Car Shaddam ima morfologiju arapske riječi i može biti modelirana prema Sadamu (iako ne iračkom). Sjetimo se da vladari svojih planeta u galaktičkom carstvu poput Artreida ili Harkonena nazivaju Siridarima, što je izvedenica od perzijske riječi *sardar* ili guverner. Nadalje, ličinke džinovskih pješčanih crva koje su odgovorne za proizvodnju psihodeličnog začina *melange* u romanu se nazivaju Shai-Hulud (od: *Shaykh Khuluud* ili Starac vječnosti na arapskom). Među Slobodnjacima, Paulu je dano osobno ime Usul (arapski za "načelo", "temelji") i ime pod kojim će biti poznat među njima, a to ime je Muad'Dhib (arapski mu'addib, onaj koji po-

učava kulturu). Paul Atreid, upijajući [Vodu života], tekućinu dobivenu ubijanjem i žetvom mladog Pješnog crva, dobiva supermoći, uključujući predviđenje, i Slobodnjaci ga prihvaćaju kao svog mesiju ili Mahdija (arapski za "onaj koji je vođen"). U početku se opire iskušenju da ih vodi gledajući vizije goleme ubojite horde koja osvaja poznati svemir ako krene tim putem. Ali Harkoneni napadaju i njega i Slobodnjake, i na kraju on preuzima plašt Mahdija, "jezika Nevidljivog" (arapski *lisan al-ghayb*). On predvodi Slobodnjake u kampanji za svrgavanje Harkonnna i potčinjavanje samog Cara. (Cole, 2024.)

Ako zanemarimo orijentalističke predstave o islamu kao urbanoj civilizaciji koja je posjedovala zavidnu razinu nauke i tehnike, pa donekle i sekularne kulture, svedenu da simbolizira mahdističke horde, Herbertova glavna poruka je upozoriti na uskogrudni populizam i sindrome Velikog Vođe. (Cole, 2021.). No, iščitavajući roman je očigledno da se Herbert divio mnogim stvarima u Islamu i islamskoj povijesti i kulturi:¹⁵ Osobito su mahdistički pokreti izazvali istodobno njegovu fascinaciju, ali i skepticizam.

U tom smislu, Herbertov orijentalizam je neukusan, budući da su, naravno, mnogi muslimani vodili političke kampanje za slobodu, a da se nisu predali tim impulsima. Alžirci su se oslobodili Francuske, a da nisu postali mahdisti, a njihova revolucija izgleda poput mnogih drugih dekolonijalnih pokreta 1950-ih i 1960-ih, bilo u Indoneziji ili uglavnom kršćanskoj Keniji. (Cole, 2024.) Na Herberta je duboko utjecala knjiga "Sedam stupova mudrosti" T. E. Lawrencea,¹⁶ u kojima je niži britanski obavještajni dužnosnik i arheolog amater sebe opisao kao pravog vođu arapske pobune tokom Prvog svjetskog rata, u kojoj su se hašemitski vođe Meke pobunili protiv Osmanskog Carstva. U zamjenu za njihovo otvaranje unutarnjeg fronta protiv Osmanlija u savezu s Britanijom, London je obećao Hašemitima arapsko kraljevstvo koje bi obuhvaćalo ono što su sada države Saudijska Arabija, Jordan, Palestina, Sirija i Irak. Sinovi Sharifa Hussaina, Faisal i Abdullah, bili su, naravno, stvarni vođe pobune, a pridružili su im se mnogi drugi arapske starješine, časnici i intelektualci. Nakon rata, Britanci su žestoko izigrali svoje arapske

---

15 Herbert je također bio inspiriran "Rajskim sabljama" Lesleya Blancha (1960.), koji je ispričao priču o pobuni kavkaskih muslimana protiv Ruskog Carstva nakon što ih je ono osvojilo u devetnaestom stoljeću. Predvodio ih je Šamil iz Dagestana, sufija.

16 O kojem je David Lean (koji je, ironično, bio jedan od pretedenata za snimanje prve adaptacije Dine) snimio kulturni film "Lawrence od Arabije" 1962. (čija radnja se, ironično, odvija – u pustinji).

saveznike, preadajući Palestinu cionistima,¹⁷ veći dio Sirije Francuzima, a sami su kolonizirali Irak.

Kolonizacijske pretenzije, od onih koje su poduzimale evropske kolonijalne sile, pa do nedavnih koje Izrael bjesomučno raspaljuje po Palestini, prelamaju se kroz Herbertov roman na način da signaliziraju da su Slobodnjaci beduini s pustinjske planete Arakis "muslimani" na razne načine¹⁸ pa *Dinu* čitamo ili gledamo u drugačijem kontekstu od onog u kojem se pojavio roman iz 1965. godine. Sada se dovodi u konotacije s "ratom protiv terorizma" (protiv muslimana) kojemu su mnoge desničarske frakcije diljem svijeta od Sjedinjenih Američkih Država do Indije jako predane. Zbog toga se u adaptacijama *Dine* ne koristi pojam "džihad", netačno preveden kao "križarski rat" (ironično!) ili "sveti rat", za razliku od Herbertovih romana gdje se pominje. Džihad je sveta riječ za muslimane, što znači naprezanje ili borba za vjeru na razne načine – etički, politički, kulturološki, buntom protiv svakopvrzne nepravde. Također se može odnositi na uzimanje oružja po nalogu legitimne političke vlasti za odbranu zemlje.

Amerikanci bi to mogli nazvati "domoljubljem". Dok mnogi prihvaćaju muslimanski uticaj na *Dinu*, postoje mnogi čitatelji koji su ih pogrešno shvatili kao jezičnu kostimografiju ili, u najboljem slučaju, intrigantne orijentalističke ukrase uvelike irelevantne za sadržaj Herbertovog djela. Harris Durrani piše o sponi između islamske terminologije: Smatram da povezanost knjiga s Islamom nadilazi lingvističku igru riječi i zamagluje intertekstualnost. Uostalom, Herbert je bio fasciniran lingvistikom i vjerovao je da riječi oblikuju suštinsko značenje. Korištenje "Glasa" od strane sestrinstva Bene Geserit, reda imperijalističkih nadljudskih uzgajivačica žena, najbolji je primjer za to, kao i opsjednutost sage simbolima i mitovima. Kako ovi semiotički alati posjeduju ogromnu moć unutar [svijetova] *Dine*, Herbertove reference također generiraju duboko "muslimanstvo" koje nadilazi puku orijentalističku este-

17 Britanska vlada je do današnjeg religiozno posvećena ugnjetavanju Palestinaca.

18 Ovo će biti najviše očigledno u dvodijelnoj adaptaciji Denisa Villeneuvea koja uključuje ubacivanje arapskih muslimana, snimanje u Jordanu i Ujedinjenim Arapskim Emiratima i korištenje arapskog rječnika, crpeći iz Herbertovih romana. Filmovi su optuženi da umanjuju muslimanstvo Slobodnjaka, a možda je nešto manje arapskog u njihovom jeziku i manje referenci na njihovu religiju (koja je u romanima *zensuni*). Ali očito je da vizualni vokabular filmova prilično jasno pokazuje da su Slobodnjaci neka vrsta potomaka, barem, "starozemaljskih" muslimana.

tiku. (Ovo ne znači da romani [serijala] *Dine* nisu orijentalistički na druge načine, što sam detaljno opisao na drugom mjestu.) *Dina* ne plagira jeftino muslimanske povijesti, ideje i prakse, već se aktivno bavi njima. (Durrani, 2021.)

Iznimno teško je iščitavati *Dinu* usred izraelskog genocida u Gazi,¹⁹ i teško je ne vidjeti Slobodnjake kao Palestine. Ogromna, užasavajuća vatrena i razorna moć izraelskih vojnih snaga 'podsjećaju' na intenzivno zračno bombardiranje koje su provodile trupe Harkonena nad Slobodnjacima. Palestinci iz Gaze nisu beduinsko pleme, naravno, već su visoko urbaniziran i pismen narod. Ipak, potraga za vjerskim i političkim izbjavljenjem od brutalne izraelske sedamdesetogodišnje okupacije odvela ih je pred prag fundamentalističkog Hamasa, u slijepu ulicu. Ipak, otpor Slobodnjaka u romanu duboko dijalogizira s otporom Palestinaca utoliko što su oba do sada nedovoljno problematizirana, jedan književnom a drugi na medijskom planu. U današnjoj političkoj atmosferi u Sjedinjenim Državama jedina vrsta otpora okupaciji koja se može prikazati je fiktionalna, u filmovima *Dina* Denis Villeneuvea i *Avatar* James Camerona. Uprkos revoluciji njihovih vlastitih predaka protiv despotizma kralja Georgea i britanske krune većina Amerikanaca danas, prema ispitivanjima javnog mnijenja, ima tendenciju poistovjećivanja s okupatorima, a ne s borcima za slobodu.

Stoga se Herbertova dekonstrukcija politika, psihologije i psihodelije svodi na više-manje isti fenomen; njegov pogled je uprt sinegdoški na vjersko učenje koje transcendentira kao ekološki odnos čovječanstva prema planeti. Bogatstvo *Dininog* fiktivnog carstva se ogleda u raskoši Herbertovih vizija o tome kako pojedinačni ljudski umovi mogu mutirati i evoluirati. Otud snaga u brojevima Slobodnjaka jer su oni ujedinjeni u svojoj vjeri i stameni u svome uvjerenju. Stoga Herbert radnju svoga romana ne tretira kao šahovsku partiju u kojoj ljudi iskorištavaju figure koje su im dostupne, već kao ogled u kojem želi da se vidi ko potpunije razumije labirinte ljudske psihe. Kada na kraju romana Paul pokreće džihad čime sebi i svojoj dinastiji *de facto* osigurava

---

19 Ovaj esej je pisan tokom najvećih ofanziva Izraela nad palestinskom Gazom a ovome vremenu je u kino izašao i drugi dio Villeneuveove *Dine*koji potcrtava tlačenje ponosnih Slobodnjaka koji su ovaploćeni islamskom karakterizacijom pa je izuzetno teško ne vidjeti ih u tom kontekstu, iako, naravno, Villeneuve nije mogao predvidjeti ovaj trenutak kada su on i njegova ekipa snimali film.

krunu to postaje duboko tragična stvar. No, veća tragedija je u tome što Paul ovaj džihad vidi kao jedini najmanje mogući krvavi put naprijed. A još veća tragedija koja proizilazi iz toga kroz serijal knjiga je u tome što Paul otkriva da ne može da sprovede svoju viziju "zlatnog puta"²⁰ za čovječanstvo do kraja, jer bez obzira koliko se trudio, jednostavno je previše ljudskosti u njemu ostalo...²¹ Ali u njegovom sinu,²² ljudskosti figurativno i doslovno – nema i neće biti. Paulov sin, Leto II, je antiteza Pavlu, budući da je rođen kao nitkov i zapravo nema vlastitu osobnost, on je u stanju počinuti djela koja bi ljudi smatrali potpuno odbojnim kako bi težio najvećem ishodu za čovječanstvo. Paul je čovjek koji donosi ljudske odluke i time uzrokuje smrt milijardi ljudi. Leto II je monstrum koji je u stanju počinuti sablažnjiva djela kako bi osigurala budućnost čovječanstva. Paul služi kao arhetip neuspješnog heroja, a u nastavku serijala vidimo da ga njegov sin vidi kao kukavicu koja se nije mogla natjerati da učini ono što je potrebno za "zlatni put". Ironično je kako, kada se pročita čitava saga, koja se proteže hiljadama godina, Paulovo "poglavlje" je zapravo vrlo malo i stane u povijesnu fusnotu vladavine njegovog sina, a (iz) blijedi kad se uspoređi sa događajima koji će uslijediti poslije njegove smrti.

20 "Zlatni put" ("Secher Nbiw" na drevnom jeziku) je ekspanzivno proricanje koje je vidljivo samo Kwisatz Haderachu i sestrinstvu Bene Geserita. Njime se predviđaju fluidni događaji budućnosti, veliki i mali. To je optimalan put kroz bezbrojne niti uzroka i posljedica s kojima se ljudska rasa susrela.

21 Paul dosljedno donosi najprirodnije, ljudske odluke kroz cijelu priču, a ipak to i dalje rezultira džihadom. Paul se ne može u potpunosti odreći svojih osobnih odnosa i ciljeva kako bi slijedio najkorisniju budućnost za cijelo čovječanstvo. Iako Paul zapravo vidi "zlatni put" on ga smatra suviše užasnom sudbinom za njega i čovječanstvo

22 Paulov sin iz romana "Božanski car Dine" Leto II, se suočava s testom koji je njegov otac odbio podnijeti i prihvaća predviđenje, njegove vizije, popratnu moć i užasnu cijenu koju će izvući - da bi slijedio svoju viziju, Leto II će postati simbiot s pješčanim crvom, postavljajući svemir na Zlatni put, budućnost u kojoj je opstanak čovječanstva osiguran. Nakon što je konzumirao goleme količine začina, dopustio je da mu mnoge pješčane pastreve prekriju tijelo, a koncentracija začina u njegovoj krvi zavarava stvorenja. Ovaj sloj daje Letu ogromnu snagu i brzinu, djelujući kao živi egzoskelet i zaštitu od zrelih pješčanih crva, koji pogrešno smatraju njegovo tijelo prekriveno pješčanom pastrevom smrtonosnom masom vode. Naziva ga "živim, samopopravljajućim odjelom od pješčane pastreve" i ubrzo primjećuje da on "više nije čovjek." Leto se vraća kako bi preoteo Imperij od svoje tetke Alije i preuzeo svoje pravo mjesto cara. Poznat i kao Tiranin, Veliki Bog Dur, Bog Crv, Stari Crv i Prorok, bio je prvi i jedini koji je nosio titulu Božanskog Cara.